

Sally French

Ügyelj a szavaidra!*

Az etnikai csoportokkal és a női nemmel kapcsolatos negatív attitűdök nyelvi formái jól ismertek. Sokan törekszenek az ilyesfajta pejoratív szóhasználat elkerülésére. Különböző szervezetek még tanácsadó szótárakat is kiadtak a szexista és rasszista nyelvi fordulatoktól tartózkodást elősegítő útmutatásokkal. Az utóbbi időben már az időskorúakkal és a fogyatékosokkal kapcsolatos nyelvhasználatra is kezdenek figyelmet fordítani.

Elterjedt nézet, hogy a nyelvi előítéletesség középpontba helyezése megfosztja a kérdéskört valódi jelentőségétől. A szexista és rasszista beszédfordulatok megbélyegzésére irányuló kísérletek már jó néhányszor váltak gúny tárgyává. Mégsem kétséges, hogy a nyelv fontos szerepet játszik az észleletek és beállítódások formálásában. A Down Szindrómások Egyesülete például így fogalmaz: „A mongol (-idióta) viktoriánus szó, és a kor bolondokházába zárt örültjeinek képzetét kelti. A Down-kórosok ilyes megjelölése rasszista ízű. Dr. Down úgy vélte hajdan, hogy a kór valamiféle atavisztikus visszaütés egy alsóbbrendű fajra.”

Az embereket gyakorta fogyatékoságukkal írják le, azaz fogyatékoságukat alanyként (esetleg állítmányként), s nem jelzőként használják. Az agybénulásos, a mongol idióta, a féllábú – mondják. Ezek a megfogalmazások azt sugallják, hogy a fogyatékoság az egyén legfontosabb, ha nem egyetlen tulajdonsága: az emberi teljességet csupán az egészségi állapotra redukálják. A Cerebrál-paretikus Agybénulásosak Társasága szerint: „Különös érzéketlenségre vall, ha az embereket fogyatékoságukkal azonosítják – ez megfosztja őket emberi mivoltuktól.” A Társaság azt javasolja, ne használjuk az „agybénulásos” szót állítmányként. Furcsa, hogy a szervezet neve a sok vita ellenére nem változott meg. Az elnevezéssel összefüggésben Dawson-Shepherd leszögezi, hogy „sok agyi eredetű bénulásban szenvedő ember gyűlöli a kifejezést, és számos szülő azért kerüli mások társaságát, mert fél, hogy gyermekét majd ezzel a szóval bélyegzik meg, amely az ügyetlen, a félszeg, az idióta szinonímjaként él a köztudatban”. Majd így folytatja: „Kár. Az embereket kell hibáztatni, nem e rövid, éles, durva, ám értékes szót, amely már néhány év alatt is oly sokat segített egy ismeretlen fogyatékoság lényegének jobb megismertetésében.”

A rokkant vagy hendikepes kifejezések is főnévvé változtatják a jelzőt, s azt sejtetik, hogy az adott fogyatékoság az egyén leglényegesebb jellemzője. „Más megalázó főnevekhez hasonlóan a rokkant, a hendikepes és az agybénulásos szavak is csak egyik összetevőjével, a fogyatékoságá-

* Eredeti megjelenés: *Nursing Times*, 1989. január.

val határozzák meg az egyén teljes emberi mivoltát. Az ilyen kifejezések alkalmazása sztereotípiákat rögzít, s előítéletességhez vezet” – magyarázza a Cerebrál–paretikus Agybénulásosok Társasága.

McConkey és McCormack hasonló tanácsol: „Felejtsük el a *rokkant* főnevet. Nagyon fontos, hogy minél előbb megszabaduljunk ettől a fogalomtól. Az emberek jelleméről, egyéniségéről ez a szó nem árul el többet, mint a »kékszemű« vagy a »vörös hajú«, mégis arra utal, hogy az ilyen emberek mások, külön fajtába tartoznak”.

Az efféle terminológia keltette sztereotípiát azt sugallja, hogy a fogyatékos emberek inkább homogén, mint heterogén csoportot alkotnak, s ezzel figyelmen kívül hagyja a fogyatékoság vagy a hátrány fogalmi bonyolultságát, s nem tekinti a fogyatékos embereket individuumnak. Elfogadhatóbb az alternatív szóhasználat: *csökkent mozgásképességű emberek, fogyatékos emberek*, bár ez utóbbival kapcsolatban is felvethető: túlságosan a fogyatékoságra összpontosít az ember rovására.

A fogyatékos állapotra utaló szavakat gyakran sértésként használják, mint például amikor azt vágják valakinek a fejéhez: *te torzszülött vagy te kretén*. Különböző betegségek vagy fogyatékoságok szimptomáit is sokan hasonló módon alkalmazzák, például amikor egy kellemetlen személyről azt mondjuk: „púp a hátamon”, vagy az ügyefogyottra úgy ripakodunk rá: „ne bénázz!”. Magát a fogyatékoságot jelölő szavak is kaphatnak pejoratív jelentést: *rövidlátó* vagy *elvakult ostobaságról* szoktak beszélni. E példák is jelzik, hogy a fogyatékosággal kapcsolatos negatív képzetek milyen mélyen gyökereznek kultúránkban.

Az egészségügyi- és szociális szakembereket, a jótékonyági szervezeteket és a tömegtájékoztatókat is sok kritika érte nyelvhasználatukért. Sok jótékonyági szervezet titulusában szerepel a *rokkantak*, a *vakok* szó, például a Vakok Nemzeti Királyi Intézete avagy a Rokkantak John Groom Egyesülete nevében. Némelyek azt vallják: a jótékonyági és szakmai csoportok nyelvhasználata azt tükrözi, hogy a fogyatékosokat passzivitásra ítélt és kiszolgáltatott, nem pedig aktív és egyenrangú embereknek tekintik. E felfogást erősítik a *gondoskodik róla*, a *kezelést nyújt* és a *foglalkozik vele* kifejezések. Harrison úgy véli, hogy a *gondozás* szó „patronáló jelentésárnyalata sok fogyatékos ember esetében teljesen értelmetlen”. A jótékonyági szervezetek, abbéli igyekezetükben, hogy felébrésszék a társadalom rokonszenvét és együttérzését, gyakran hamis és ártalmas képet festenek a fogyatékos emberekről, amikor sajnálnivalónak és gondoskodásra szorulónak mutatják be őket. E képzetet nem csupán a beszédfordulatok, de egész gondolkodásmódjuk is erősíti.

A fogyatékos emberekhez kötődő szavak, például *tragikus* és *szenvedő*, sokszor valamiféle pártfogó hajlamra utalnak. A Cerebrál–paretikus Agybénulásosok Társasága szerint az olyan szavak, mint *áldozat*, *bátorság*, *küzdelmes* azért hordoznak negatív jelentéstartalmat a fogyatékosággal összefüggésben, mert az *elszántan küzdő mártír* benyomását ébresztik. Ebből aztán az következik, hogy a fogyatékosok mind emberfeletti lények, vagy az, hogy minden, amit elérnek – legyen az bármennyire cse-

kélység is – elismerésre és csodálatra méltó. A Társaság álláspontja szerint a nyelv az igazságot tükrözze, és ne sajnálat keltésére törekedjék.

A fogyatékos emberek – ha hihetünk a nyelvhasználatnak – *bátorszí-
vűek, szánnivalóan elesettek, révült elszántság lobog bennük, mindig meg-
indítóan vidámak, soha nem múló hálát éreznek, messze állnak a testi
gerjedelmektől*. Ezek a sztereotípiák a fogyatékoság egyéni jellegzetes-
ségekben, személyes következményekben való lecsapódására utalnak,
nem pedig arra a diszkriminációra, amely mindezeket létrehozza. Kénye-
lembe ringatják a nem fogyatékos embereket, hiszen ha a fogyatékosok
ennyire tehetségesek, vidámak és hálásak, akkor nyilván nincs szükség
helyzetük javítására.

A fogyatékoságra utaló beszédmód gyakran arra összpontosít, amit a
fogyatékos emberek képtelenek megtenni, s nem arra, amire képesek. A
fogyatékos emberek szükségleteivel kapcsolatban is *problémákról, nehé-
zségekről* szólnak. Shearer így fogalmaz: „Ha arról beszélünk vagy írunk,
amire az értelmi fogyatékos emberek képtelenek, megerősítjük az elő-
ítéleteket. Ha arról beszélünk, amire képesek, másokat is arra készít-
tünk, vegyék észre, hogy ők is változó, fejlődő emberek.”

A problémákra, nehézségekre és korlátokra célzó szóhasználat túlsá-
gosan elterjedt a szakirodalomban (de még a szakfolyóiratokban közzé-
tett álláshirdetésekből is). A fogyatékos ember lebecsülése, ha *esetnek*
nevezik, de van, aki még a *páciens, kliens és beutalt* szavakkal is elége-
detlen, mert arra engednek következtetni, hogy a fogyatékos emberek
segítségre szorulnak, tehetetlenek, nem önállóak. Mindez sokféle káros
hatást eredményez, többek között kialakul egy nagyon határozott, kü-
lönbségtévő „»mi« és »ők«”-tudat. Sokan úgy vélik, az efféle retorika
nem a fogyatékos emberek, sokkal inkább a velük foglalkozó szakem-
berek igényeinek felel meg. Harrison az *ügyfél* kifejezést ajánlja, bár ez
a megoldás is csupán a valóságos helyzet elkendőzésére szolgál.

Gondot okoz a fogyatékoságot betegségként azonosító szóhasználat
is; ha egy kalap alá veszik a kettőt, mint például a *Krónikusan Beteg és
Fogyatékos Emberek Helyzetéről* alkotott Törvény teszi. Bár a fogyaté-
kos emberek közül némelyek valóban betegek is, de többségük jó erőben
van és teljesen egészséges. Bírálható a fogyatékos emberek *sajátos szük-
ségleteinek* hangoztatása is, mind egyéni problémának tünteti fel a fogyá-
tékoságot és egyben marginalizálja az ilyen embereket. A *szükségletek*
emlegetése elhomályosítja a lényegét: fogyatékos emberek *jogairól* van
valójában szó.

Sértő a fogyatékosággal kapcsolatos nyelvhasználat. Ma már egyre tu-
datosulnak az ebből fakadó gondok, változik a fogyatékosághoz fűződő
viszony. Már nem nevezik az értelmi fogyatékosokat *gyagyásnak és lüké-
nek*, s az olyan szavak is, mint *nyomorék, mongol-idióta vagy menthetetlen*
is, egyre kevésbé elfogadottak.

Am a kétségek még nem oszlottak el. Ha aggodalmasan kerüljük a
fogyatékoság emlegetését, nem jár ez azzal a veszéllyel, hogy erősítjük
az előítéleteket és a sztereotípiákat? Nem azért érezzük magunkat ké-
nyelmetlenül, amikor a fogyatékosat fogyatékosnak hívjuk, mert nem sza-

badultunk meg negatív beállítódásainktól? Egyikünket sem zavar, amikor valakit *tünetényes hapsinak* vagy *észcombájnának* neveznek. Lehetséges, hogy a „kedvesség” és az „értelem” jó érzést kelt, s mint ilyen, elfogadható címke, míg a *fogyatékos* és *rokkant* szavakkal címkézés azért sértő, mert negatív képzeteket kelt?

Lehet, hogy az olyan gyűjtőfogalmak, mint a *süketek* vagy a *vakok* iránti ellenszenvünk ambivalens beállítódásunkból fakad, amit csak súlyosbít, ha csoportban képzeljük el őket? Miért nem kelt például a „gyalogosok” gyűjtőfogalma ilyen érzéseket? Booth rámutat, hogy a süket emberek azért használják a *mi, siketek* szófordulatot, mert szolidaritást és pozitív identitást fejez ki. Az efféle gyűjtőfogalmak elvetése gyöngítheti a fogyatékosok amúgy erősödő mozgalmát. Sokan szeretnének bizonyos szavakat visszaállítani jogaikba. Ahogy Chenery fogalmaz: „Szeretek úgy beszélni magamról, hogy *feszes bénulásom* van. Gyűlölöm, ha azt mondják rám, agybénulásos vagyok. Az olyan, mintha azt sugallná, hogy nincs is agyam. Bénulásos vagyok, mert az izmaid görcsbe rándulnak. Az agyam nagyon jól működik, csak a karommal és a lábammal vannak gondok.”

(Fordította: Tausz Katalin)

A fordító utószava

A cikket gondolatébresztőnek szánjuk. Magyarországon a szociális területen elterjedt nyelvhasználat ugyanolyan konzervatív, mint a problémák kezelésére hivatott gyakorlat és intézményrendszer. A szavak nálunk, sajnos, a szociális szakemberek többségének valóságos gondolkodásmódját tükrözik: a jog gondozottakról, beutaltakról, a területen dolgozó egészségügyi szakemberek betegekről, páciensekről, a szociális munkások kliensekről szólnak. Ám e kifejezések előhívják a fogalompár másik tagját is: a gondozót, a beutalót, a gyógyítót, a patrónust – s máris előttünk áll a partnerinek, egyenrangúnak aligha nevezhető viszonyrendszer.

Fejlettebb és emberszabásúbb szociális rendszerekkel rendelkező országokban éppen úgy nem „illik” valakit imbecillnek, idiótának, rokkantnak nevezni, mint ahogy niggernek sem illik nevezni egy adott etnikumot.

Ezért nincs értelme, hogy a fordító az alternatív nyelvhasználatra javaslatokat tegyen: ki-ki tűnjön el a szavak valóságos jelentéséről, s a szociális szakma dolgozza ki az esetleges újfajta gyakorlatnak megfelelő új szótárat.

Tausz Katalin